

Formálna a neformálna edukácia stredoškôľákov k demokratickému občianstvu na Slovensku

Ladislav Macháček

Katedra politológie Filozofickej fakulty UCM v Trnave

***Anotácia.** Po roku 1989 sa na Slovensku uskutočňujú zmeny v občianskej výchove mládeže v škole. Výskum študentov stredných škôl v rokoch 2005 a 2007 potvrdil, že špecializované učebné predmety (občianska výchova a náuka o spoločnosti) zaujali dôležité miesto vo formálnej edukácii študentov o parlamentnej demokracii a participácii občanov na fungovaní politického systému.*

Po roku 2003 sa v zmysle zákona o školskej samospráve rozvíja aj neformálna edukácia študentov stredných škôl prostredníctvom žiackych školských rád. V roku 2007 existovali takéto orgány študentskej samosprávy na 50% stredných školách v SR. Zisťovanie participácie stredoškôľákov na samosprávnom živote školy potvrdilo, že sa už utvára akási participačná pyramída, ktorá vyjadruje logiku zastupiteľskej demokracie. Najviac študentov (75 %) má informácie o tom, že na škole je ŽŠR. Volieb do ŽŠR sa zúčastnilo približne 30% stredoškôľákov. Približne 11 % stredoškôľákov kandidovalo do volieb ŽŠR na svojej škole.

PEDAGOGIKA.SK, 2010, ročník 1, č. 4: 273-293

Kľúčové slová: občan, participácia, edukácia k demokratickému občianstvu, školská samospráva.

Formal and Informal Education of Secondary School Students in Slovakia about Democratic Citizenship. Citizenship education has undergone transformation since 1989 when democratic changes in Slovakia began. Our research of secondary school students in 2005 and 2007 confirmed that academic subjects such as Citizenship Education and Social Studies have taken important position in the formal education of students about parliamentary democracy and citizens participation in political processes.

Due to the 2003 Act of School Self-Government, student councils in secondary schools can be established and it is this framework where the informal education of students takes place. In 2005 such councils existed in as many as 50 % of secondary schools in Slovakia. Our surveys of participation of secondary school students in school self-governments revealed that a kind of participatory pyramid is being formed which reflects the logics of participatory democracy. Data of surveys in 2005 and 2007 revealed similar trends. About 75 % of secondary schools students in our samples replied that were informed about the existence of students council in their school, 30 % students took part in the school council elections, and approximately 11 % of secondary school students ran in the students school council elections.

PEDAGOGIKA SK, 2010, Vol. 1. (No. 4: 273-293)

Key words: citizen, participation, democratic citizenship education, school self-government

Formálna edukácia k demokratickému občianstvu v škole

Po roku 1989 sa uskutočňuje komplikovaný zápas politických síl o podobu občianskej výchovy mládeže v škole i mimo nej¹. Na pôde školy navonok išlo o existenciu špecializovaného predmetu „občianska výchova“, aj keď problém skôr spočíval v nedôvere k jeho učiteľom a k tomu, čo bolo jeho pôvodným obsahom. Napokon sa predmet zachoval aj pod vplyvom európskych projektov (Eurydice), ktoré sa zaujímali o výchovu k demokratickému občianstvu v takých krajinách, ako je Slovensko, Česko, Poľsko, Slovinsko, Estónsko.

Postupne sa uskutočnila jeho vnútorná prestavba, stanovili sa nové štandardy ako pre občiansku výchovu na základných školách, občiansku náuku na stredných odborných školách a učilištiach tak aj pre náuky o spoločnosti na gymnáziách².

Osobitne pripomíname, že na vysokých školách sa uskutočňuje príprava učiteľov ako pre občiansku výchovu na základných školách (PF UK), tak aj pre náuku o spoločnosti na stredných školách (FF UCM v Trnave).

Postupne sa obnovuje obsah vyučovania dejepisu, ktorý má potenciál ovplyvňovať formovanie dospelujúcej mládeže najmä v oblasti národného povedomia, identity a vlastenectva. Odohral sa aj zápas o existenciu (voliteľnosť) etickej výchovy a náboženskej výchovy, čoho vedľajším produktom bolo, že sa v značnej miere znížila hodinová kapacita pôvodne určená pre širšie koncipovanú občiansku výchovu. Zdá sa, že politické strany prinášajú do tejto oblasti svoje špecifické predstavy a vklady v podobe rozličných čiastkových zmien.

Reflexia vyučovacích predmetov stredoškólakmi

Výskum študentov stredných škôl³ umožnil konštatovať, že občianska výchova, ale aj náuka o spoločnosti zaujali dôležité a zdá sa, že aj nezastupiteľné

¹ Orientácia mladých mužov a žien na európske občianstvo a európsku identitu. Zost. L. Macháček, SÚ SAV, Bratislava 2004, 44 s.

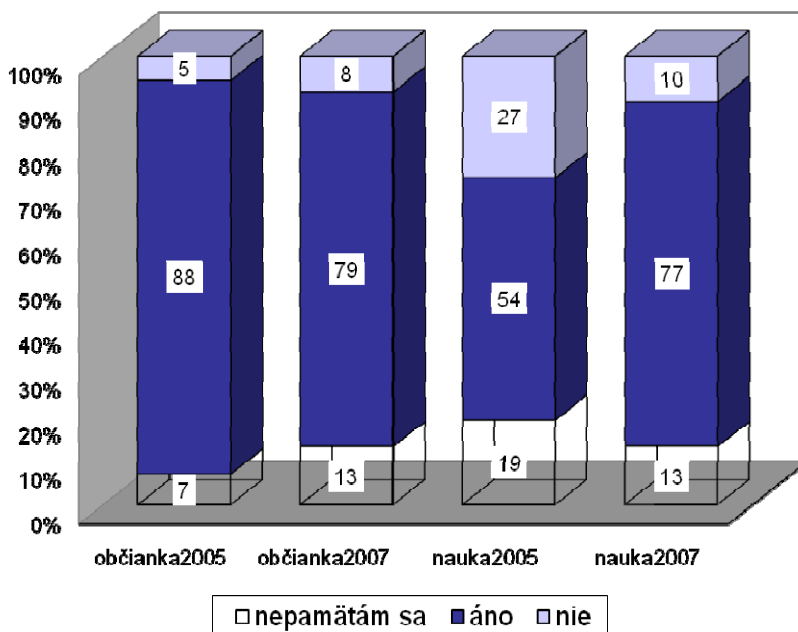
² *Vzdelávací štandard s exemplifikačnými úlohami z náuky o spoločnosti pre gymnáziá*. Vypracovali: PhDr. Anna Bocková, PhDr. Daniela Ďurajková, PhDr. Zdenka Janasová. Ministerstvo školstva SR schválilo vzdelávacie štandardy s exemplifikačnými úlohami pre gymnáziá so štvorročným štúdiom dňa 11. januára 2002 pod číslom 045/2002-4. Štátny pedagogický ústav, Bratislava.

³ Reprezentatívny sociologický výskum stredoškólakov na Slovensku sa uskutočnil v roku 2005 (870 respondentov) a 2007 (873 respondentov) technikou sociologického dotazníka face to face. Termín zberu dát: od 19. 9. do 12. 10. 2005 a od 22. 9. do 17. 10. 2007. Terénny zber dát uskutočnila anketárska sieť Agentúry sociálnych analýz „ASA“, s.r.o. Na zbere dát v roku 2005 sa podieľalo 202 anketárov. V roku 2007 to bolo 167 anketátov. Pozri www.vyskummladeze.sk.

miesto medzi vyučovacími predmetmi, ak máme na zreteli klasické otázky parlamentnej demokracie, fungovania politického systému, volieb do zastupiteľských orgánov na rozličných úrovniach, prezidentských volieb, referenda, občianskych práv na zhromažďovanie a združovanie, petičného práva a pod.

Dokonca náuka o spoločnosti si v roku 2007 vylepšila svoju pozíciu oproti roku 2005 o celých 20 %. (Pozri graf č. 1)

Graf č. 1: O demokracii sa stredoškólači učili v predmetoch občianska výchova a náuka o spoločnosti

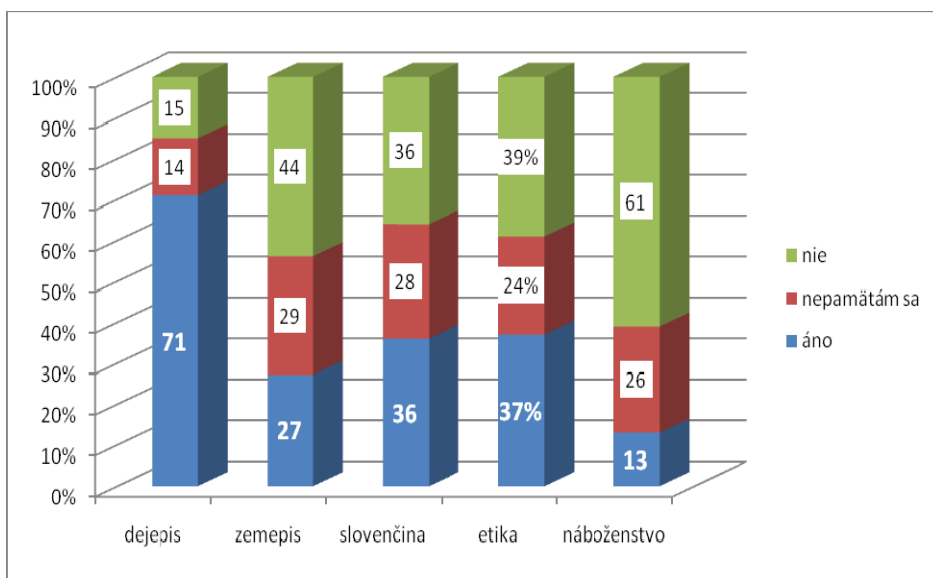

Na základe odpovedí žiakov stredných škôl (pozri graf č. 2) možno vysoko hodnotiť aj pozíciu dejepisu. Prekvapujúce je, ako hodnotia študenti zemepis alebo slovenčinu. V oboch predmetoch sú isté potencionálne možnosti, ktoré aj podľa výsledkov výskumu niektorí učitelia dokážu využiť tak, že študenti si spomínajú na preberanie alebo objasňovanie témy „demokracie“ najmä v slovenčine (36 %), ale aj v zemepise (27 %).

Osobitnú zmienku si zaslúži hodnotenie predmetov etická výchova a náboženská výchova. Aj keď etická výchova má dotáciu iba 1 hodinu týždenne a treba ju organizovať zoskupovaním žiakov z viacerých ročníkov (Podmanický, 2005), v reflexii stredoškólačov si v roku 2007 posilnila svoje miesto. Téma „demokracia“ si vyžaduje dôkladné objasnenie nielen v politických a

právnych, ale aj morálnych súvislostiach a môže mať vplyv na súčasnú i budúcu občiansku a politickú participáciu mládeže.

Graf č. 2: O demokracii sa stredoškoláci učili aj v predmetoch dejepis, zemepis, slovenčina, etika a náboženstvo

Pri hodnotení náboženskej výchovy si nemôžeme klávať obdobné otázky. Chápeme ho ako výchovný predmet s odlišným poslaním a špecifickými témami spojenými s takými hodnotami ako viera, láska, solidarita, úcta a pod. Vyjadrenia žiakov potvrdzujú, že ide skutočne o osobitný predmet, ktorý nemôže zastupovať iné predmety, ale môže mať k nim významnú komplementárnu povahu.

Politické vedomosti študentov stredných škôl

Predpokladá sa, že záujem o politiku sprevádza aj istá úroveň vedomostí o politických faktoch a udalostiach. Je to nielen indikátor intenzity „záujmu o politiku“, ale aj indikátor „predpokladu“ občianskej a politickej participácie.

Fenomén „vedomosti“ skúmame rovnakou metodikou už od roku 2004. Vo výskume EUYOUNPART⁴ sme tento smer výskumu rozpracovali prostredníctvom testu elementárnych vedomostí (4 otázky) o európskej a (4 otázky) o

⁴ Macháček, L. 2005. EUYOUNPART Politická participácia mladých ľudí v Európe. Trnava : UCM, 64 s.

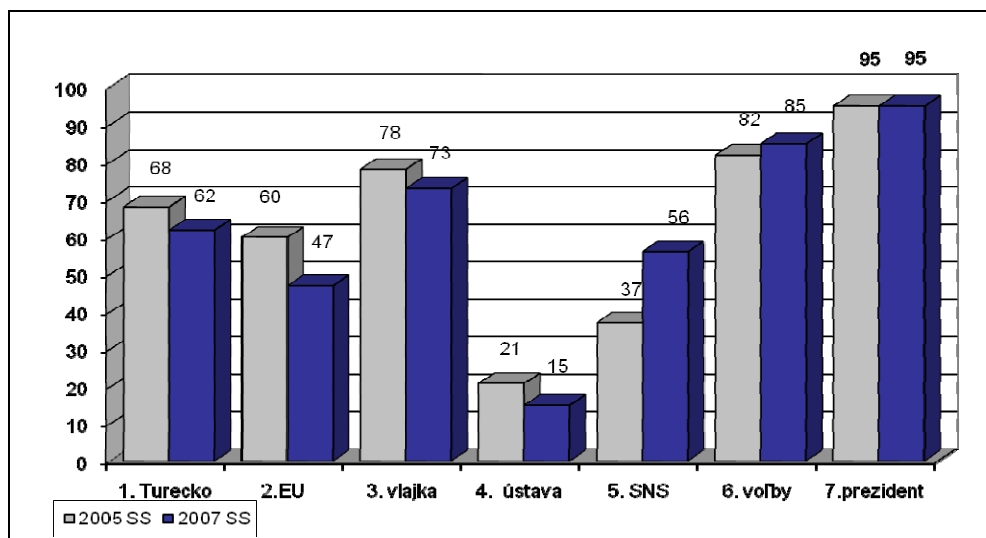
národnej politike v participujúcich krajinách výskumu EUYOUNG (Francúzsko, Rakúsko, Estónsko, Veľká Británia, Slovensko, Taliansko).

Výsledky na Slovensku vtedy ukázali dobrú orientáciu mladých ľudí vo veku od 18 do 26 rokov v politických reáliách s výnimkou prebiehajúcej výmeny J. Barrosa za R. Prodiho na pozícii vedúcej osobnosti Európskej komisie. Tu boli odpovede „neviem“ najvyššie. Bolo tomu tak asi aj preto, že stredoškolská mládež v tomto výskume predstavovala iba časť zodpovedajúcu jej zastúpeniu v štruktúre mladých ľudí od 18 rokov.

V roku 2005 sme uskutočnili prvý výskum stredoškolákov na Slovensku. Test politických vedomostí sme aktualizovali. Srbsko sme nahradili Tureckom a pozmenili sme počet členov EÚ z 25 na 27 a podobne. Súbor úloh pre stredoškolákov v roku 2005 a 2007 obsahoval nasledovné pravdivé a nepravdivé tvrdenia:

1. Turecko je člen Európskej únie.
2. EÚ má 25/27 členských štátov.
3. Vlajka EÚ je modrá s bielymi hviezdami.
4. EÚ má schválenú tzv. ústavnú zmluvu.
5. SNS je/nie je parlamentnou stranou.
6. Na Slovensku sa konajú parlamentné voľby každé 4 roky.
7. Prezident SR je:
8. Premiér má právomoc rozpustiť parlament.

Graf č. 3: Úroveň vedomostí o politických reáliách stredoškolákov v roku 2005 a 2007

Test dokumentuje (graf č. 3), že najlepšie vedomosti dosahujú študenti v prípade najelementárnejších politických skutočností na Slovensku, ku ktorým sme zaradili poznanie prezidenta SR ako aj skutočnosť, že parlamentné voľby sa na Slovensku uskutočňujú každé 4 roky. Slovenské politické realie dokázali úspešne identifikovať stredoškólači aj v roku 2007. Relatívne dobré výsledky dosiahli študenti v prípade otázky o vlajke EÚ alebo otázky o krajine, ktorá nepatrí medzi jej členov (Turecko). Predsa však pozorujeme, že európske realie identifikuje generácia stredoškólačov v roku 2007 menej úspešne, než ako to dokázali jej rovesníci v roku 2005.

Najobťažnejšou sa ukázala otázka či má EÚ schválenú tzv. ústavnú zmluvu. V roku 2005 dokonca správne odpovedalo viac študentov (teda že ešte nemá) ako v roku 2007. Iba pre zaujímavosť uvedieme, že zber údajov pre výskum v roku 2007 sa uzavrel tesne pred stretnutím EK v Lisabone, na ktorom sa dosiahla istá pozitívna dohoda o tejto skutočnosti, aj keď jej pomenovanie je odlišné (nehovorí sa o ústave EÚ).

Z oblasti národnej politiky sme v roku 2005 predložili respondentom otázku, že SNS je parlamentnou stranou. Vtedy správnou odpoveďou bolo, že nie je takouto politickou stranou (37 %). V roku 2007, aby sme dodržali dikciu pôvodnej otázky sme tvrdili, že SNS nie je parlamentnou stranou napriek tomu, že od roku 2006 sa takouto stranou stala a dokonca je súčasťou vládnej koalície. Respondenti mali teda „správne“ odpovedať, že nemáme pravdu. Dokázali to ešte úspešnejšie ako v roku 2005 a správne identifikovali, že SNS je parlamentnou stranou (56 %).

Tradične najproblémovejšou otázkou z hľadiska úspešnosti respondentov vo vedomostnom teste je už od počiatku úloha skúmajúca vzťah dvoch mocí v demokracii – exekutívnej (vláda na čele s predsedom vlády, t.j. premiérom) a zákonodárnej (parlament). V zásade sme vždy položili identickú výskumnú otázku „Premiér môže rozpustiť parlament“ a respondent mal možnosť štandardne odpovedať neviem, správne, nesprávne. V tomto prípade úlohou respondentov bolo odpovedať, že je to nesprávne.

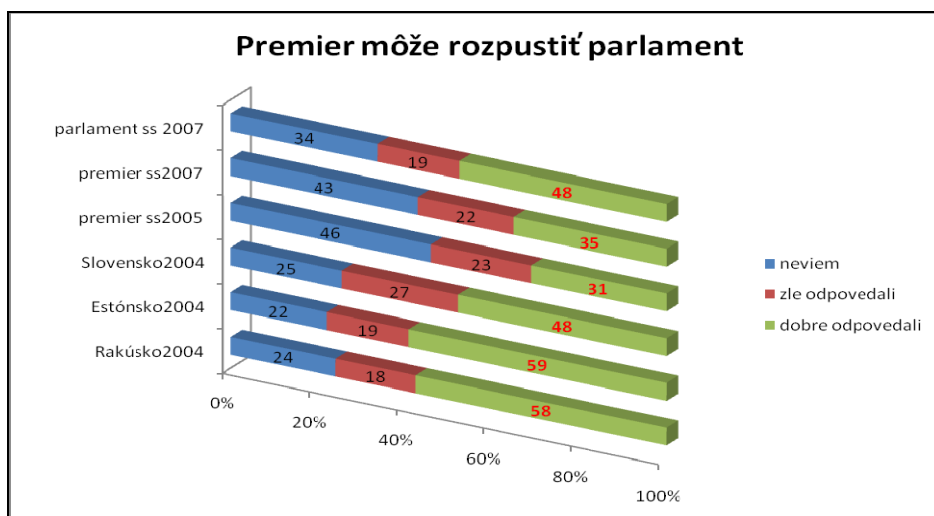
V roku 2004 dokázali o 10% viac z 18 až 25 ročných mladých ľudí⁵ v Rakúsku a Estónsku odpovedať správne ako na Slovensku (58 % resp. 48 %).

Stredoškólači na Slovensku v roku 2005 a 2007 boli na tom ešte horšie. Ich správne odpovede klesli na úroveň 31 % resp. 35 %. V prípade študentov vo veku 16,17 i 18 rokov však možno akceptovať odpoveď „neviem“ (43 % resp. 46 %).

⁵ Macháček, L. 2005. Political knowledge and the political attitudes of youth in EU. In Macháček, L. (ed.) *The Central European Dimension of Youth Research*. Trnava : UCM, s. 36-46.

Dôležitý je však aj podiel odpovedajúcich, ktorí vyjadrujú súhlas s tvrdením, že predseda vlády môže rozpustiť parlament. V tomto prípade možno usudzovať, že „neznalosť“ právnej regulácie dvoch mocí možno interpretovať aj ako vlastný postoj vyjadrujúci tendenciu k naivnému autoritarizmu, teda akémusi hľadaniu rýchlejšieho riešenia problémov, v horšom prípade k hľadaniu „silného muža“, ktorý by nahradil pri rozhodovaniach o veciach verejného záujmu chaosom sa zmietajúci parlament ak napr. nedokáže dlhodobo prijať (odhlasovať primeranou väčšinou) akékoľvek rozhodnutie.

Graf č. 4: **Môže predseda vlády rozpustiť parlament?**

Tu možno konštatovať, že všetky výskumné skupiny (graf č. 4) majú takýchto mladých občanov (18 % Rakúsko, resp. 27 % Slovensko). Teda každý piaty mladý občan by prípadne akceptoval, ale dokonca aj podporil nejakého silného muža pri hľadaní riešenia spoločenských problémov. Týka sa to však aj takých krajín ako je Rakúsko v roku 2004.

V grafe č. 4 nájdeme aj výsledky získané otázkou, ktorú sme pripravili pre výskum stredoškôľakov v roku 2007: **môže parlament odvolať premiéra?** Potvrdilo sa, že klesla úroveň odpovedí „neviem“. Správne odpovede dosiahli až 48 %.

Túto otázku sme zaradili v sociologickom interview z „didaktických“ dôvodov ako prvú, aby sme umožnili študentom uvedomiť si podstatu problému vzťahu dvoch mocí s očakávaním, že ich to ovplyvní aj pri hľadaní správnej odpovede na úlohu o premiérovej možnosti rozpustiť parlament. Ukázalo sa, že táto „barlička“ so správnou odpoveďou zásadnejšie nezmenila štruktúru odpo-

vedí na otázku o právomoci premiéra v roku 2007 (správna odpoveď dosiahla 35 %) v porovnaní s rokom 2005 (31 %).

To možno s veľkou odvahou a dokonca nekorektne interpretovať aj tak, že otázka respondentov podnecuje k vyjadreniu nie toho, čo o veci vedia alebo čo vedía, že je správne z hľadiska politologických teórií o demokracii. Usilujú sa pri tejto úlohe prezentovať svoj názor alebo presvedčenie, ako by to malo byť podľa konkrétnej spoločenskej situácie v ich krajine. Je tu však aj taká možnosť interpretácie, ktorá vychádza z čitateľskej gramotnosti najmä študentov stredných odborných učilíšť a predpokladá, že časť študentov neporozumelo úlohe nakoľko obsahuje neznáme pojmy a ich súvzťažnosti.

V každom prípade vedomostný test prispel k poznaniu, že študenti vedía správne odpovedať predovšetkým na otázky týkajúce sa elementárnych a v dlhšom časovom období nemeniacich sa politických faktov (prezident, parlamentné voľby). Problémy im však robia rýchlo sa meniace politické realie a ich pomenovania, ale najmä „jadrové“ problémy zastupiteľskej demokracie, fungovanie politického systému, súvzťažnosť zdrojov moci zákonodarnej, výkonnej a súdnej. Výskum potvrdil, že študenti majú v tejto oblasti politických vedomostí relatívne veľké medzery.

Ako sa ukazuje, v poslednom období sa situácia viditeľne nezlepšuje. Je to oblasť, ktorá by si zaslúžila väčšiu a systematickú pozornosť v špecializovaných predmetoch, akými sú občianska výchova a náuka o spoločnosti, či dokonca v neformálnej edukácii k demokratickému občianstvu.

Čitateľské kompetencie a politické vedomosti stredoškôľakov

Otázke čitateľskej gramotnosti študentov sme sa venovali v súvislosti s výchovou k demokratickému občianstvu aj preto, že Slovensko sa v testoch PISA ocitlo na najhorších pozíciách nielen v roku 2002, ale aj 2006. Zhodou okolností sme práve v čase príprav na výskum v roku 2005 dostali k dispozícii aj sadu 5 úloh, ktoré sa použili vo výskume Civic education study aj na Slovensku (ŠPÚ v Bratislave) na súbore 14 ročných žiakov (1998).

Vo výskume stredoškôľakov na Slovensku sme tento blok uviedli osobitným príhovorom:

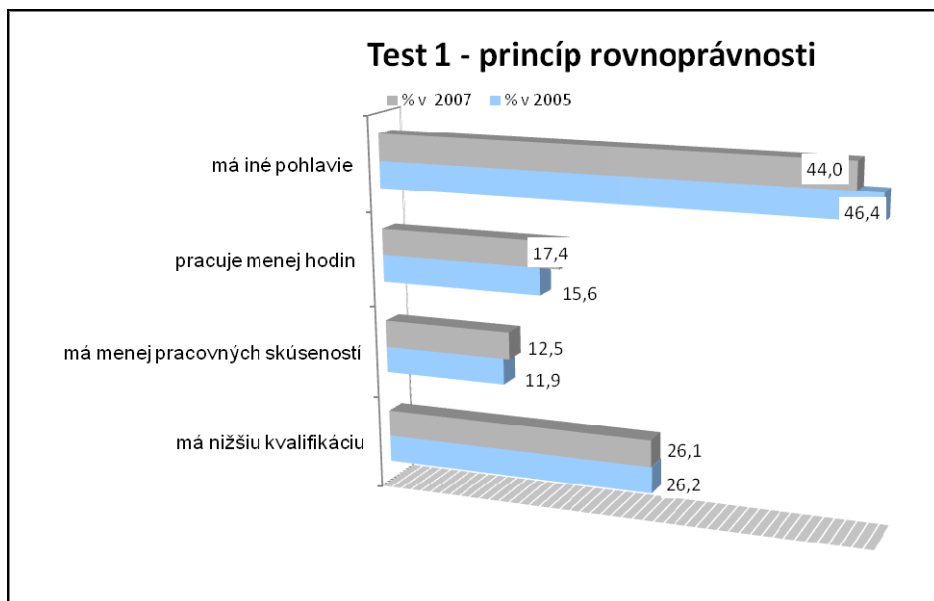
Správne pochopiť a porozumieť, čo sa deje v politickom živote, značí mať isté vedomosti o tom, ako funguje parlamentná demokracia našej spoločnosti, ako sa uplatňujú záujmy rozličných zoskupení občanov, čo je dovolené a čo je protizákonné a pod.

Test 1

Dvaja ľudia vykonávajú tú istú prácu. Jeden z nich dostáva nižšiu mzdu. Podľa vás sa poruší princíp rovnoprávnosti a postup zamestnávateľa je nesprávny iba v prípade, ak pracovník, ktorý dostáva nižšiu mzdu má nižšiu kvalifikáciu

má menej pracovných skúseností
pracuje menej hodín
má iné pohlavie

Graf č. 5: Uplatňovanie princípu rovnoprávnosti

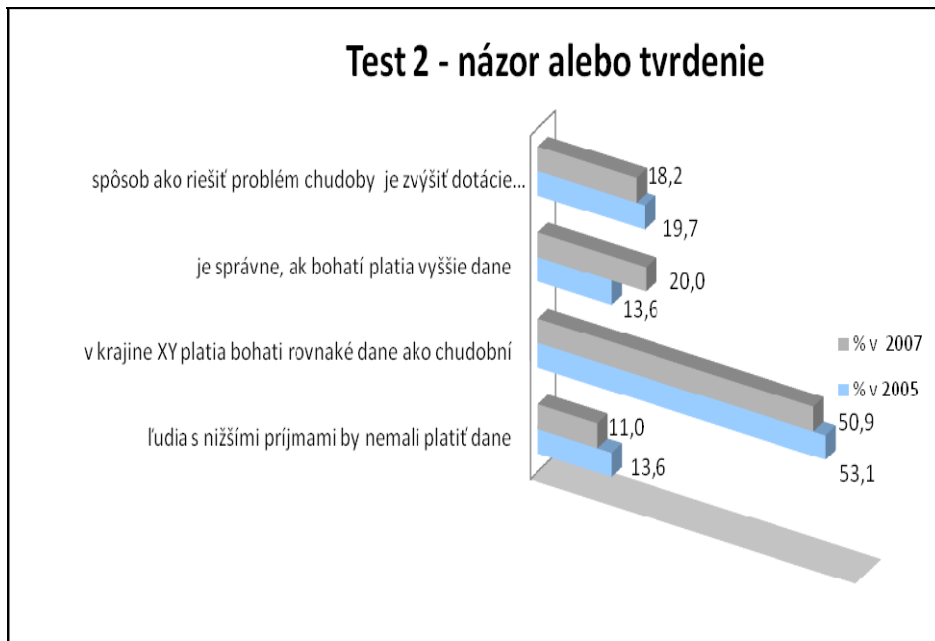
Výsledky ukazujú, že správnu odpoveď “**má iné pohlavie**“ si zvolilo 46,4 % v roku 2005 a 44 % respondentov v roku 2007, pričom v roku 2005 o niečo viac stredoškôľakov ako v roku 2007. Takže neplatí v žiadnom prípade, že by sa niečo udialo v škole alebo mimo nej, čo by posunulo študentov k správnej odpovedi.

Test 2

Z nasledujúcich 4 stručných viet tri z nich vyjadrujú nejaký názor a iba jedna z nich má podobu tvrdenia. Pokúste sa nájsť túto vetu. Je to veta?

- Ľudia s nízkymi príjmami by nemali vôbec platiť dane,
- v krajine XY platia bohatí ľudia rovnaké dane ako chudobní,
- je správne, ak bohatí platia vyššie dane ako tí ostatní,
- najlepší spôsob, ako riešiť problém chudobných, je zvýšiť dotácie charitatívnym organizáciám.

Graf č. 6: Čo je názor a čo je tvrdenie

Ide o veľmi špecifickú testovú otázku, ktorej úlohou je preskúmať schopnosť študentov sústrediť sa na hľadanie výroku, ktorý má podobu tvrdenia a nevyjadruje názor alebo postoj k riešeniu nejakej sociálnej situácie. V tomto prípade preukázali študenti relatívne lepšie porozumenie otázke a našli medzi 4 možnosťami odpovedí tú, ktorá predstavuje „tvrdenie“, pričom sa v roku 2005 zaznamenali o niečo lepšie výsledky ako v roku 2007.

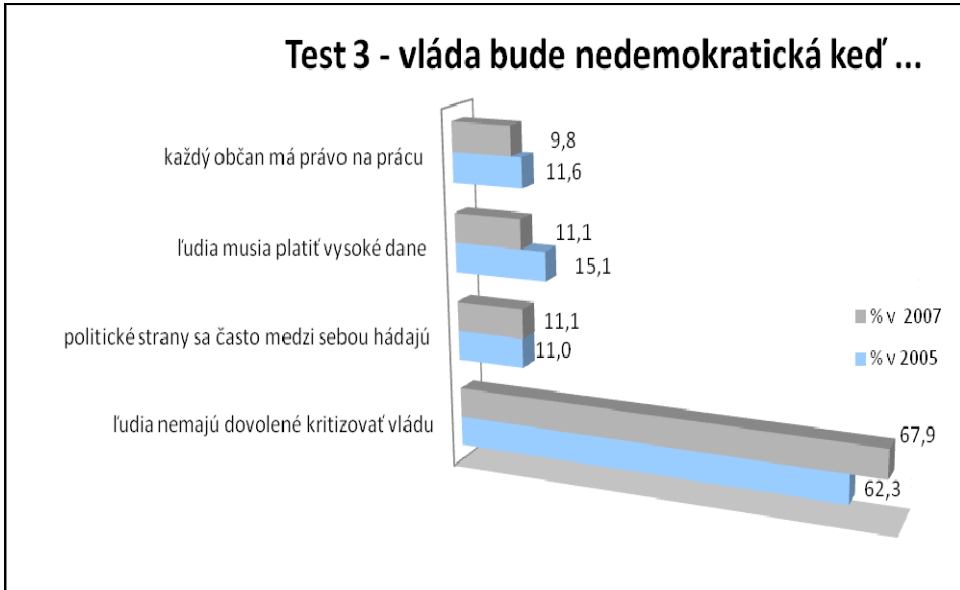
Test 3

Ktorá z nasledujúcich situácií by najviac spôsobila, že vláda bude označovaná ako nedemokratická?

- ľudia nemajú dovolené kritizovať vládu
- politické strany sa často medzi sebou hádajú
- ľudia musia platiť vysoké dane
- každý občan má právo na prácu

Testová úloha predložila študentom niekoľko tvrdení o tom, kedy možno alebo nemožno pokladať vládu za demokratickú. Pochopiteľne správnu je iba jedna z nich. V tomto prípade išlo o odpoveď „ľudia nemajú právo kritizovať vládu“ a stredoškólcami dokázali identifikovať správnu odpoveď v roku 2007 viac aj v porovnaní s rokom 2005.

Graf č. 7: **Kedy je vláda nedemokratická**

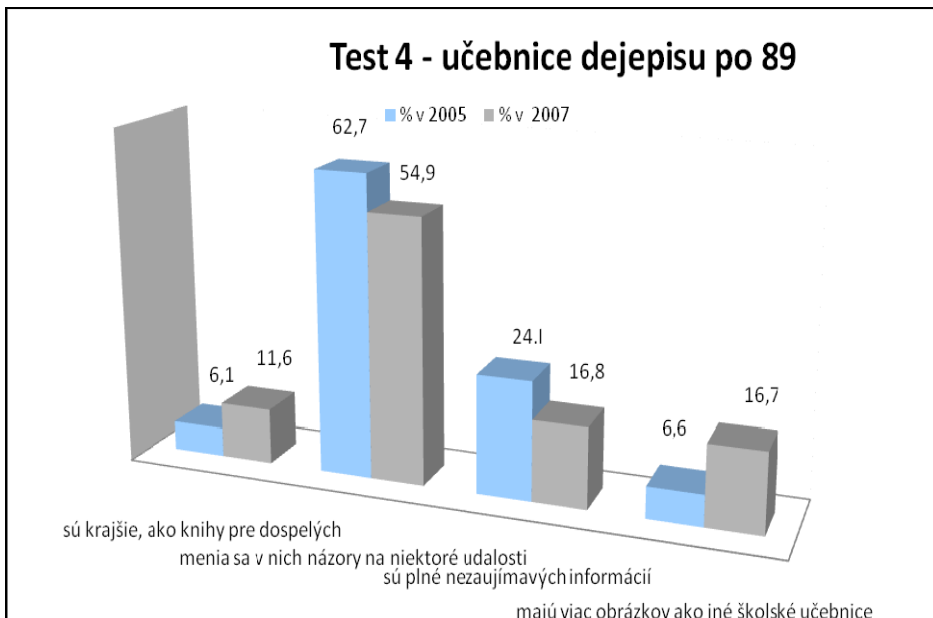
Test 4

Keď sa pozrieš na najnovšie učebnice dejepisu, zdá sa, že v súčasnosti najpodstatnejšie čo sa s nimi deje by mohlo byť to, že

- knihy pre žiakov musia byť krajšie ako pre dospelých
- sa menia v nich názory na niektoré historické udalosti
- knihy o histórii sú plné nezaujímavých informácií
- knihy o histórii by mali mať viac obrázkov ako iné učebnice

Testová úloha zisťuje schopnosť žiakov stredných škôl zaznamenať dôležitý proces prehodnocovania historických udalostí v školských učebniciach v porovnaní so zmenami, ktoré sa týkajú formálnych, vonkajších a teda nepodstatných zmien v učebniciach. V tomto teste dosiahli študenti vysokú úroveň v oboch rokoch, ale v roku 2007 je podstatne nižšia (55%) na úkor tých odpovedí, ktoré prejavili názor, že v učebniciach dejepisu by malo byť viac obrázkov a mohli by byť celkovo krajšie ako iné učebnice.

Graf č. 8: Čo sa deje s učebnicami dejepisu

Test 5

Dostal si do rúk predvolebný leták nejakej politickej strany. Je na ňom nasledujúci text:

MY OBČANIA MÁME TOHO UŽ DOSŤ

Nevolte striebornú stranu

znamená to vyššie dane, ekonomickú stagnáciu a mrhanie národnými zdrojmi!

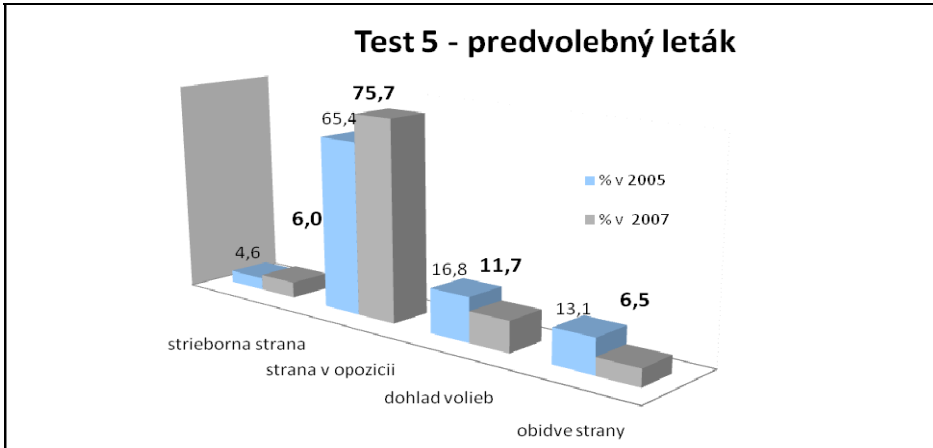
Volte zlatú stranu

znamená to ekonomickú prosperitu, voľnú súťaž, hlasujte pre viac peňazí v každej peňaženka, nepremárnite ďalšie 4 roky.

Tento letáčik napísala a vám pravdepodobne poslala

- strieborná strana
- strana, ktorá je v opozícii k striebornej strane
- skupina, ktorá sa dohliada nad tým, aby voľby boli v súlade s právom
- strieborná a zlatá strana spoločne

Graf č. 9: Ako sa správajú politické strany v predvolebnom zápase

V ostatnej testovej otázke sa skúmala schopnosť študentov identifikovať správnu odpoveď o tom, ktorá z politických strán sa snaží získať hlasy voličov na úkor inej. Aj keď z letáčika je odpoveď celkom zrejmá, je v prípade rozličných predvolebných aktivít politických strán v masovokomunikačných prostriedkoch, na verejných priestranstvách (plagáty), ale aj prostredníctvom letákov vhadzovaných do poštových schránok občanov nie vždy jasné, v prospech koho je poskytovaná informácia a či politický subjekt postupuje v duchu fair play.⁶

Nielen mladší, ale aj starší ľudia nedokážu niekedy správne identifikovať program politických strán a správne sa rozhodnúť, koho budú voliť. Aj v tomto prípade ide v testovej úlohe o to, ako študenti porozumeli textu na predvolebnom letáčiku. Kompetencia čitateľa „odhaliť“ autora predvolebného letáku sa podľa týchto výsledkov v odstupe dvoch rokov zlepšila z 65 % až na 75 %.

Neformálna edukácia stredoškolákov k demokratickému občianstvu

V roku 2004 sa vo výsledkoch výskumu (EUYOUPART) politickej participácie mladých ľudí vo veku od 18 do 25 rokov potvrdilo, že vo všetkých sledovaných ukazovateľoch „participácie na školskej demokracii“ dosahovali mladí ľudia v Rakúsku vyššie percentuálne hodnoty (napr. funkcia hovorca

⁶ Je zaujímavé uviesť, že v roku 1998 vo Fínsku a Taliansku bol priemer správnych odpovedí 85 % a na najnižšej priečke sa umiestnili žiaci v Kolumbii s priemerom 40 %. Medzinárodný priemer bol 65 %. Na túto otázku v SR správne odpovedalo 66 % žiakov vo veku 14 rokov. Zdroj: IEA Civic Education Study, Standard Population of 14-year-olds tested in 1999.

triedy, zúčastňovať sa študentských mítingov, členstvo v študentskej rade, účasť na študentských protestoch).

Vysvetlenie sa zdá byť jednoduché:

- a) Samospráva na školách v Rakúsku funguje podľa obdobného zákona už viac ako 15 rokov.
- b) Rakúsky zákon o školskej žiackej samospráve neurčuje počet členov ŽŠR na škole, ako je to na Slovensku, ale jednoducho každá trieda školy si volí triedneho hovorcu ako svojho zástupcu do žiackej školskej rady. Takže je v tejto funkcii každý rok viac žiakov.
- c) Okrem žiackej školskej rady existujú v Rakúsku aj *Krajinské žiacke zastupiteľstvo* (má najmenej 12 a najviac 30 členov z rozličných typov stredných škôl) a *Federálne žiacke zastupiteľstvo* (pozostáva z 27 oblastných školských hovorcov a hovorkyň a z 3 členov zo škôl, ktoré sú priamo podriadené spolkovému ministerstvu školstva) ako partneri školskej správy na svojej úrovni.
- d) Tieto žiacke zastupiteľstvá si volia na svojom prvom zasadnutí zo svojho streda predsedu (predsedkyňu) tzv. Krajinského alebo Spolkového školského hovorcu (hovorkyňu).
- e) Krajinské, ale aj federálne zastupiteľstvo má možnosť prezentovať záujmy žiakov vis-à-vis školským úradom. Prezentuje ich aj na vlastnej internetovej stránke, aby získala podporu širšej odbornej verejnosti expertov, učiteľov a rodičov, predkladá vlastné projekty a námety na zlepšenia (napr. formou petícií ministerstvu školstva); poskytuje aj služby pri riešení školských problémov, konzultácie pri výchovných problémoch, publikuje pravidelný spravodaj.

To, čo sa oceňuje v zahraničí na našom procese rozvoja participácie žiakov na školskej samospráve, je jeho dobrovoľnosť a z toho vyplývajúca charakteristická črta „spontánnosti“ typická pre občianske hnutie. Ak nie je záujem medzi žiakmi o participáciu na školskej samospráve, nemusí žiacka rada vzniknúť, prípadne ak sa ukazuje, že jej činnosť neprináša očakávané výsledky možno jej existenciu ukončiť.

Empiricky je overené, že vo väčšine prípadov je iniciátorom vzniku žiackej samosprávy niekto z učiteľov alebo dokonca vedenie školy. Na Slovensku sa vyskytujú ojedinele aj prípady, že žiaci majú záujem o vznik žiackej rady, ale vedenie školy to odmieta.

V niektorých európskych krajinách (Nemecko, Holandsko) majú skúsenosť, že po istom čase sa sformovaná štruktúrna príležitosť participácie formou žiackej samosprávy zmení na formálnu inštitúciu, o ktorej všetci vedia, že tu ide iba o „hru na demokraciu“.

Očakávaná študentov od participácie na samospráve školy

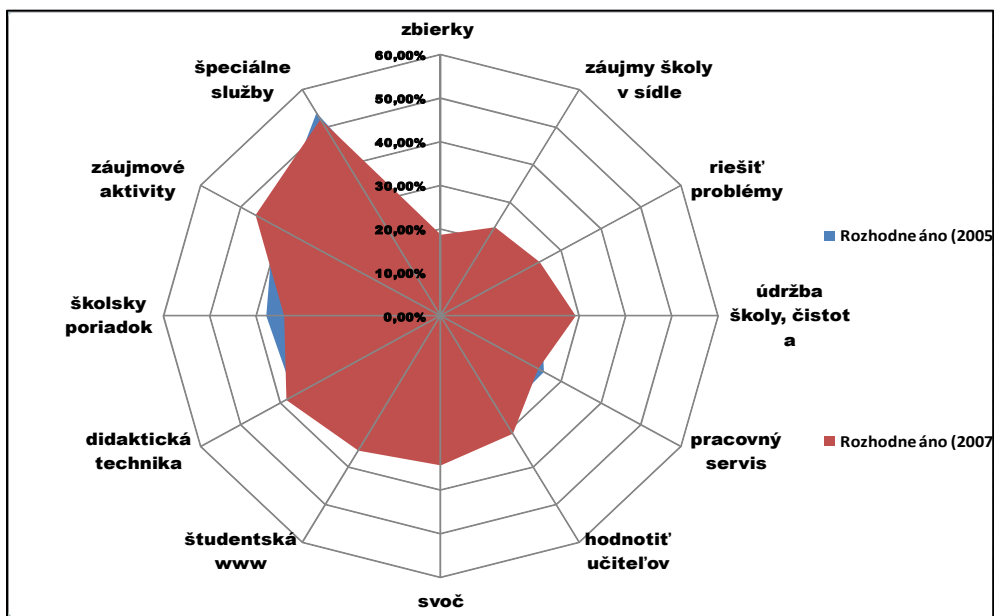
Prieskum UIPŠ v Bratislave potvrdil, že v roku 2007 vzrástol počet škôl so ŽŠR oproti roku 2005 z 1/3 na 1/2 pri celkovom počte 800 stredných škôl na Slovensku.

Veľmi dôležitou otázkou teda je, aké očakávania spájajú študenti so samosprávnymi orgánmi na školách, ktoré úlohy by im vložili do vienka predovšetkým. (Graf č. 10)

Výskumy stredoškolskej mládeže v roku 2005 a 2007 potvrdzujú, že

- a) *špeciálne služby pre žiakov a tvorba podmienok pre mimoškolskú záujmovú aktivitu* nielenže zostávajú ako hlavné očakávanie študentov stredných škôl od ŽŠR, ale si v roku 2007 upevnili svoje prvé miesta
- b) do popredia sa dostávajú aj očakávania spojené *s hodnotením učiteľov a riešením problémov školy*
- c) také očakávania, ako *sú rozvíjať odbornú a vedeckú činnosť a vybaviť školy didaktickou technikou* si udržiavajú svoju vysokú naliehavosť
- d) naliehavosť problematiky *školského rozvrhu, školského poriadku alebo vyučovacieho procesu* prekvapujúco o niečo málo poklesla.

Graf č. 10: Očakávané aktivity žiackych školských rád v rokoch 2005 a 2007 a 2007

Je zrejmé, že niektoré problémy alebo úlohy spadajúce do „portfólia“ ŽŠR sa dajú ľahšie identifikovať a naformulovať. Iné si vyžadujú expertné poradenstvo a spoluprácu učiteľov, koordinátorov, výchovných poradcov a psychologov. K nim patria tie, ktoré sa týkajú akejkoľvek inovácie obsahu vyučovacieho procesu, problematiky hodnotenia učiteľov, prípravy na maturitné skúšky. Takže sa nečudujeme, že práve tieto problémy stredoškólači nevedia primerane zhodnotiť z hľadiska ich naliehavosti.

Pre súčasných zástupcov žiakov stredných škôl je k dispozícii tzv. katalóg požiadaviek, ktoré v priebehu 15 rokov sformulovali žiaci v Rakúsku (www.ziackeskolskerady.sk). Našli sme tu niekoľko mimoriadne aktuálnych a prekvapujúco inovačných námetov.

Na prezentáciu sme vybrali z nich tri, aby sme dokumentovali, že nemusi ísť vždy o témy, ktoré by mali vyvolávať nejakú konfrontáciu s vedením školy, ale práve naopak. Dokladajú spoločný záujem žiakov a učiteľov na skvalitnení vyučovania v záujme úspešnej prípravy študentov na vysokoškolské štúdium, ale aj na život v práci.

Ponuka osvojenia si rétorickej a prezentačnej techniky pre maturitné triedy

Pre záverečné triedy musí byť vytvorená ponuka pre vzdelávanie v oblasti rétoriky, komunikácie a prezentačnej techniky. Žiaci/žiaci majú použiť svoje schopnosti, aby vytvorili referát, voľne sa vyjadrovali a mohli dobre obstáť pred skúšobnou komisiou. Takúto ponuku musí škola poskytnúť záväzne. Žiaci/žiaci, ktorí ukončia svoju školu, obdržia fundované vzdelanie v rétorike, ktorá im poslúži nielen pri ich záverečných skúškach, ale aj na ich ďalšej vzdelávacej a pracovnej ceste.

Písomná práca na niekoľko fáz. *Žiačkam a žiakom sa má poskytnúť možnosť ešte raz si prečítať vlastnú písomnú školskú prácu a opraviť pravopisné a štylistické chyby. Samozrejme, je to možné len v určitých predmetoch (jazyky) a pri určitých tematických oblastiach. Trvanie fázy korektúry by malo byť 10 – 20 minút (závisí od dĺžky) a chyby sa musia opraviť perom takej farby, ktorá sa bude odlišovať od farby, ktorou bola napísaná školská práca. Žiaci/žiaci získavajú odstup od témy a môžu sa koncentrovať na „chyby z nepozornosti“. Tým je možné vyhnúť sa chybám, ktoré sa nevyskytujú za normálnych okolností. Vo fáze korektúry možno pracovať koncentrovanejšie a efektívnejšie. Nemožno už meniť základný koncept svojej práce. Aj v praxi je to predsa tak, že človek dostane možnosť v pokoji si prečítať a opraviť napísaný text.*

Lepšie vzdelávanie učiteľiek/učiteľov. *Učiteľky/učítelia potrebujú lepšie vzdelávanie. Predovšetkým didaktická a pedagogická časť v ich vzdelávaní je príliš krátka. Je pravdou, že mnohé/i učiteľky/učítelia, to tiež kritizujú. Preto žiadame, aby sa táto oblasť masívne podporila vo vzdelávaní učiteľiek/učiteľov!*

Nepripomíname tento okruh úloh školskej samosprávy náhodou. Skutočné, praktické učenie sa demokracii jej robením – „learning by doing“ – môže stredná škola žiakom poskytnúť iba vtedy, ak sa ŽŠR bude brať vážne ako partner vedenia školy nielen v oblasti záujmovej mimoškolskej činnosti, ale aj vtedy, ak pôjde o otázky, ktoré zveril zákon ŽŠR a ktoré sa budú dotýkať aj rutinérskych postupov učiteľov vo vyučovaní či stereotypov riadenia školy jej vedením.

Je príznačné, že prezentácie pozitívnych príkladov na druhej celoslovenskej konferencii ŽŠR (Bratislava, 14. 11. 2007) sa ani v jednom prípade nezamerali na tieto otázky. Rozhovory s nimi objasnili, že členovia ŽŠR svojou činnosťou nechcú vyvolávať konflikty alebo problémy, ale chcú urobiť pre svojich spolužiakov a školu to, čo nikto zatiaľ nerobil a o čo majú záujem všetci, čo ich spája. To sú v súčasnosti aktivity v mimoškolskej oblasti.

Motivácia činnosti študentov v žiackej školskej rade

Na prvom celoslovenskom stretnutí stredoškolákov v NR SR (Bratislava 15. 11. 2005) sa potvrdilo, že je jednak málo študentov so záujmom kandidovať za člena ŽŠR, ale aj to, že aj voliť svojich zástupcov prichádza iba malý počet študentov. Výskum v roku 2005 ukázal, že mladých ľudí zameraných na uplatnenie svojich bytostných síl aj v oblasti politickej alebo občianskej je relatívne malý (9 %). To potvrdil opakovane aj výskum v roku 2007.

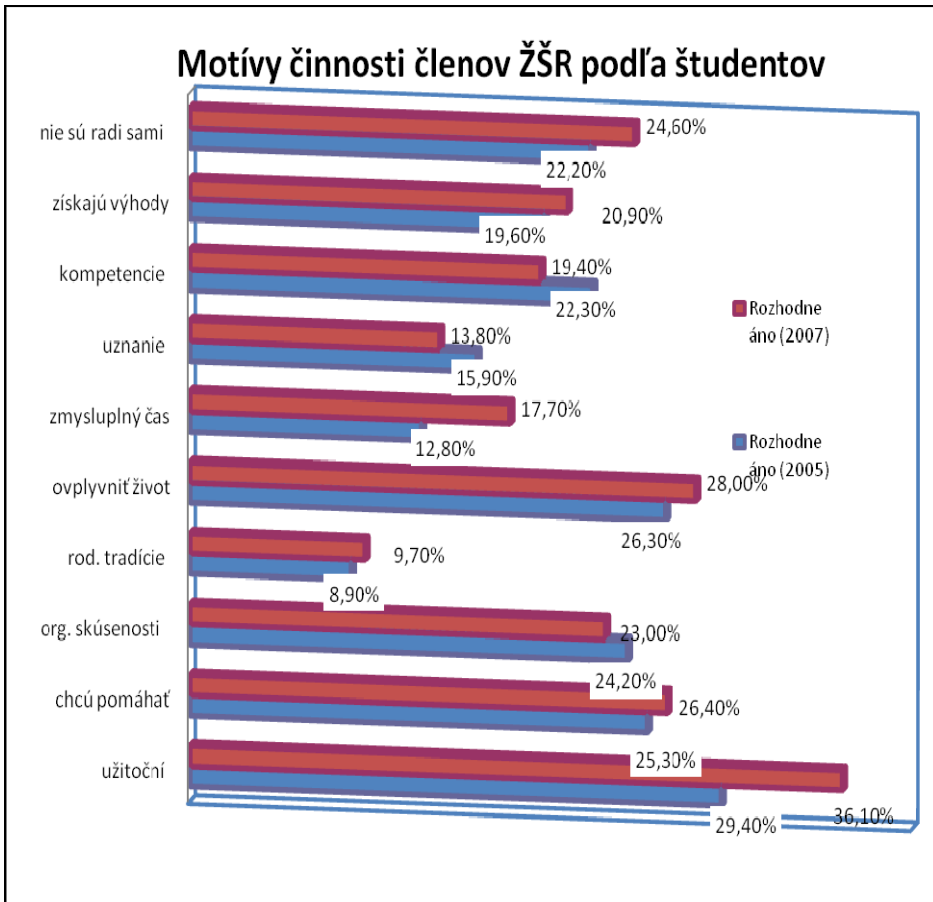
Dôveryhodnosť motivácie členov žiackej školskej rady a jej zástupcu v školskej rade je oporou pri „zastupovaní“ žiakov pri dôležitých rozhodnutiach, ktoré sa ich bezprostredne týkajú. Pre súčasných členov žiackej samosprávy je dôležité poznanie, že spolužiaci ich prácu uznávajú a pripisujú im prevažne pozitívne motívy.

Porovnanie oboch výskumov ukazuje predovšetkým relatívnu stabilitu štruktúry motivácie (Graf č. 11). Dôležité je, že sa zlepšilo chápanie „motívov“ činnosti členov zvolených do ŽŠR spoločnosťou spolužiakov na stredných školách. Priznávajú im ako prioritné tri skupiny motívov.

V prvej skupine sú to motívy „byť užitočný“, „pomáhať iným“, „seba-realizovať sa v zmysluplnej činnosti“, „nebyť sám“. V druhej skupine sa nachádzajú motívy ako „využívať svoje schopnosti“ a súčasne „získavať skúsenosti pre budúcu kariéru“, „ovplyvňovať chod vecí“ alebo „zažiť, že sa niečo mení“. V tretej skupine motívov je aj možnosť „získať si uznanie“ a mať aj „isté výhody“, ktoré z takejto práce vyplývajú.

To všetko sú motívy občianskej alebo dokonca politickej participácie, s ktorými môžu aktívni študenti zdôvodňovať svoju organizátorskú prácu vo voľnom čase a ktoré sa akceptujú ako legitímne.

Graf č. 11: Motívy činnosti členov ŽSR podľa stredoškôľakov

Zástupca študentov v školskej rade

Zákon NR SR 596 z 5. novembra 2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve v ustanovení §26 „Žiacka školská rada“ tohto zákona umožňuje,

- a) aby žiacka rada sa vyjadrovala k podstatným otázkam, návrhom a opatreniam školy v oblasti výchovy a vzdelávania,
- b) aby sa podieľala na tvorbe a dodržiavaní školského poriadku,
- c) aby zastupovala žiakov vo vzťahu k riaditeľovi a vedeniu školy,
- d) aby volila svojich zástupcov do rady školy.

Na prvej celoslovenskej konferencii v roku 2006 v NR SR vznikli obavy ako prebieha voľba študentov do školskej rady. V diskusii so žiakmi zazneli informácie, že niektorí riaditelia si vyberajú do školskej rady nejakého ochot-

ného študenta bez toho, aby bol zvoleným členom ŽŠR, alebo bez toho, aby ho existujúca ŽŠR delegovala či s takýmto návrhom riaditeľa súhlasila. Motívy oboch strán – riaditeľa i študenta – môžu byť tie najčistejšie. Takéto praktiky sú príčinou, že študenti strácajú motiváciu pre činnosť v školskej samospráve.

Najnovšie poznatky z výskumu stredoškólkov v roku 2007 ukazujú, že študenti majú zastúpenie v 45 % školských rád, z ktorých 10% zástupcov študentov v školskej rade netvorí členovia ŽŠR. Pravda, o činnosti a problémoch študentov v školskej rade všeobecne zatiaľ nevieme veľa. V roku 2008 – 2009 sa mala uskutočniť prieskumná akcia s touto cieľovou skupinou študentov a s predsedami školských rád na Slovensku.

Metodické usmerňovanie a informačné zdroje samosprávneho hnutia stredoškólkov

Pokiaľ ide o zdroje vedomostí študentov o demokracii zaujímajú učebné predmety veľmi dôležité postavenie. Uvádzajú tiež, že najmä občianska výchova je ich informačným zdrojom o poslaní a činnosti školskej samosprávy. Bude však treba podrobnejšie analyzovať čo a ako sa skutočne učí v občianskej výchove o ŽŠR na jednotlivých školách a odkiaľ čerpajú svoje informácie učitelia – koordinátori participácie študentov na školskej samospráve.

Hodnovernejšie sú preverené informácie o využívaní dostupných metodických materiálov, ktoré publikuje *IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže* ako metodické stredisko MŠ SR pre oblasť neformálneho vzdelávania mládeže, z jej internetového portálu, na diskusných stretnutiach a seminároch, ktoré organizuje v ostatných troch rokoch.

Aj na základe odporúčaní sociologického výskumu UIPŠ MŠ SR v Bratislave (Bošňáková, 2004) sa uskutočňujú pravidelné regionálne a celoslovenské metodicko-vzdelávacie podujatia s cieľom objasniť poslanie participácie mladých ľudí na samospráve škôl a prispieť tak k rozvoju neformálneho vzdelávania v oblasti výchovy mládeže k demokratickému občianstvu.

S podporou MŠ SR vznikla v roku 2009 špecializovaná webstránka pre ŽŠR na Slovensku (www.ziackeskolskerady.sk).

Záver

Zisťovanie rozličných úrovní participácie stredoškólkov na samosprávnom živote školy v roku 2005 a 2007 potvrdilo, že sa už utvára akási *participačná pyramída, ktorá vyjadruje logiku zastupiteľskej demokracie*. V oboch výskumoch sa potvrdili podobné výsledky: Informácie o tom, že na ich škole je ŽŠR má 75 % stredoškólkov. Volieb svojich zástupcov do ŽŠR sa zúčastnilo približne 30 % stredoškólkov. Kandidovalo do volieb ŽŠR na škole 11 % stredoškólkov.

Participácia študentov na činnosti samosprávnych orgánov škôl nadobúda klasickú hierarchickú podobu – najviac študentov je informovaných o ich existencii, podstatne menej sa zúčastňuje na voľbách, ešte menšia časť sleduje ich činnosť a výsledky aj prípadnou osobnou účasťou na rokovaniach, najmenej z nich sa uchádza o kandidatúru vo voľbách a napokon aj po voľbách skutočne pracuje v žiackych samosprávnych orgánoch.

V tom je však podstata zastupiteľskej demokracie. (Macháček, 2010) Na-koľko nemôžeme a nechceme byť všetci permanentne na uliciach, demonštrovať na námestiach alebo pred školou či inak prejavovať svoju občiansku vôľu na verejnosti, volíme si svojich zástupcov. Očakávame od nich, že sa postarajú o to, aby sa odstraňovali drobné prekážky a nedostatky pri štúdiu, riešili spory a konflikty žiakov a učiteľov, zlepšovala kvalifikovanosť učiteľov a vybavenosť škôl didaktickou technikou a pod.

Členovia ŽSR prechádzajú dôležitou životnou skúsenosťou občianskej socializácie, učia sa to, aké zložité je dospieť k spoločnému rozhodnutiu. Učia sa aj to, že od rozhodnutia o nejakej dobrej veci k jej realizácii je väčšinou ďaleko. Napokon sa musia vyrovnáť s tým, že moc chutí niekedy „trpko“. Najmä ak zistia, že strácajú dôveru tých, ktorí ich zvolili, že ich skvelé nápady nikto nechápe a nepodporuje. Ale aj to patrí do zážitkovej pedagogiky pri učení sa demokracii „jej robením“.

Bolo by nedorozumením ak by sme poslanie rozvoja samosprávneho života na školách s účasťou študentov redukovali na „učenie sa demokracii hrou na demokraciu v škole“ a chápali ho iba ako neformálnu edukáciu pre budúci občiansky život stredoškolákov. Rozvoj účasti študentov na samosprávnom živote školy je predovšetkým „skutočný“ nástroj riešenia každodenných i perspektívnych problémov v škole. Nemožno opomenúť, že škola nie je iba výchovno-vzdelávacou inštitúciou, ale aj komplikovanou administratívnou organizáciou s príslušnou del'bou práce a moci.

LITERATÚRA

- BOŠNÁKOVÁ, M., MACHÁČEK, L. 2005. Aj nás sa to týka. Bratislava : IUVENTA. 12 s.
- Civic Education Study. Civic education survey among 14-years old students in SR. (M. Čapová, I. Sklenárová) Bratislava : State Paedagogical Institute. 2002, 156 p.
- BOŠNÁKOVÁ, M., MIHÁLIKOVÁ, J. 2006. Tretia vlna. Profesionálna podpora žiackych školských rád. Bratislava : IUVENTA. 26 s.
- EURYDICE. The information network on education in Europe. Citizenship Education at School in Europe Slovakia National Description – 2004/05.
- ONDROŠKOVÁ, N. (ed.) 2001. Európska dimenzia v praxi školy. Bratislava : EVYAN. 154 s.
- EUYOUPART Politická participácia mladých ľudí v Európe. L. Macháček. Trnava : UCM, 2005, 64 s.

- KRÍŽ, M. a kol. 2005. Stručný katalóg ľudských práv s námetmi na ich uplatnenie v škole. Bratislava : ŠPU, 68 s.
- MACHÁČEK, L. 2005. Political knowledge and the political attitudes of youth in EU. In The Central European Dimension of Youth Research. Ed. By L. Macháček, Trnava : UCM, s. 36-46.
- MACHÁČEK, L. 2005. Participácia študentov na samospráve stredných a vysokých škôl Slovenska. Bratislava : IUVENTA, 58 s.
- MACHÁČEK, L. (ed.) 2004. Orientácia mladých mužov a žien na európske občianstvo a európsku identitu. Bratislava : SÚ SAV. 44 s.
- MACHÁČEK, L. (ed.) 2003. Participácia, občianstvo, demokracia. Trnava : Slovenská pedagogická spoločnosť a Katedra pedagogiky FF UCM v Trnave. CD ROM ISBN 80-89031-48-9.
- MACHÁČEK, L. (ed.) 2006. Participácia študentov na samospráve školy. Bratislava : IUVENTA.
- PODMANICKÝ, I. 2005. Status učiteľa etickej výchovy v súčasnej školskej edukácii. In Promeny pedagogiky. Ed. Prokop, J. a Rybičková, M. Praha : UK v Praze a ČPS, s. 231-237.
- BOCKOVÁ, A., ĎURAJKOVÁ, D., JANASOVÁ, Z. 2002. Vzdelávací štandard s exemplifikačnými úlohami z náuky o spoločnosti pre gymnáziá. Štvorročné štúdium. Ministerstvo školstva SR schválilo vzdelávacie štandard y s exemplifikačnými úlohami pre gymnáziá so štvorročným štúdiom dňa 11. januára 2002 pod číslom 045/2002-4. Bratislava : Štátny pedagogický ústav.
- MACHÁČEK L. 2010. Občianska participácia a volebné správanie študentov na Slovensku. Trnava : KP FF UCM. 56 s. ISBN 978-80-970360-0-3

Ladislav Macháček sa venuje sociológii mládeže a výchove mládeže k demokratickému európskemu občianstvu s osobitným dôrazom na otázky politickej a občianskej participácie súčasnej generácie mládeže. Posledné publikácie: Kapitoly zo sociológie mládeže (2002), Úvod do politickej sociológie mládeže (2008), Občianska participácia a volebné správanie študentov na Slovensku (2010).

Prof. Mgr. Ladislav Macháček, CSc.
Katedra politológie Filozofická fakulta UCM
Herdovo nám 2, 91701 Trnava
e-mail: ladislav.machacek@ucm.sk